

37.015.
M-31.

SAFO MATJON

BOLALAR ADABIYOTIDAN SABOQLAR



37.015
21-91

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI

SAFO MATJON

BOLALAR ADABIYOTIDAN SABOQLAR

o'quv qo'llanma

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

“Mahalla va Oila” nashriyoti
Toshkent – 2022

37.015. - 13498-
41-34. Safo Matjon
Bolalar adabiyoti
idariy saboqlar
71. 2022y.
81. 105.0005

KBK: 74 202.4
M 31
UO'K: 37.015.3:82(075.8)

ISBN 978-9943-7946-4-1

Safo Matjon

Bolalar adabiyotidan saboqlar [Matn] : o'quv qo'llanma / Safo Matchonov. – Toshkent: Mahalla va Oila, 2022. – 312 b.

Ushbu o'quv qo'llanma muallifning ko'p yillik ilmiy-pedagogik faoliyati davomidagi izlanishlari mahsuli sifatida pedagogika oliy o'quv yurtlarining 5111700 – "Boshlang'ich ta'lim va sport, tarbiyaviy ish hamda 5111900 – "Maktabgacha ta'lim" fakultetlari talabalarga bolalar adabiyotining shakllanish tarixi, maqsad va vazifalari, taraqqiyot bosqichlari, o'ziga xos xususiyatlari yuzasidan "Bolalar adabiyoti" dasturi asosida muayyan darajada saboq berishga mo'ljallangan. Undan pedagogika-psixologiya va gumanitar fanlar fakultetlari talabalari, magistrlar, ilmiy tadqiqotchilar, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari ham foydalanishlari mumkin.

Tag'rizchilar:

Sh.Q.Mardonov – pedagogika fanlari doktori, professor
M.Jamoliddinov – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 25-dekabrda 538-sonli buyrug'iga asosan o'quv qo'llanma sifatida tasdiqlangan.

© Safo Matjon.
© "Mahalla va Oila" nashriyoti, 2022.

KIRISH

So'nggi yillar oliy ta'lim tizimida "Bolalar adabiyoti" fani "Ona tili va adabiyot", "Bolalar adabiyoti va folklor" kabi qo'shma fanlar tarkibida qisqartirishlar hisobiga o'rganib kelimmogda. Bizningcha, "bolalar adabiyoti" "maktabgacha ta'lim", "boshlang'ich ta'lim", "defektologiya" yo'nalishlarida 1-blok tarkibida alohida fan sifatida o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Negaki, u maxsus ixtisosliklar asosida "kitobxonlikni keng yoyish va yoshlarimizning kitobga bo'lgan muhabbatini, ularning ma'naviy immunitetini yanada oshirishga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga olib chiqish vazifasi" (Sh.M.Mirziyoyev. 1-tom, 286-bet) ijrosini ta'minlashda alohida o'rin tutadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarorida qayd qilingan "bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lmagan fanlar asosida tuzilgan o'quv dasturidan bosqichma-bosqich voz kechish va o'quv fanlari sonini optimallashtirish"ga doir ko'rsatmasi bu borada muhim dasturlamal bo'lishi lozim. Qolaversa, mazkur "Qaror"da "o'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallash-tirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish" talabining qo'yilishi ham ushbu muammoning ijobiy yechimini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Quron"ning dastlabki oyati "Iqra"ning boshlanishidan ma'lumki, inson ma'naviyati va ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq kitobxonlik borasida garchi asrlar osha boy tajriba to'plangan bo'lsa-da, uning milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari yuz tutgan Yangi O'zbekiston rivojida davlat ahamiyatiga molik ta'lim-tarbiya masalasi sifatida kun tartibiga qo'yilishi MTM va boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida "Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga", boshlang'ich ta'lim "ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik... asoslarini shakllantirishga" qaratilishi ham yosh avlodni kitobxonlik ko'nikmalarini uzluksiz ta'limning ilk bosqichi – maktabgacha ta'lim tizimidan boshlab tarkib topirishni taqozo etadiki, bu borada bolalar adabiyoti katta imkoniyatga ega.

Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi Farmoyishida "... ta'lim muassasalari, kutubxonalar, mahallalarda kitob mualliflari bilan ijodiy uchrashuvlarni tizimli ravishda tashkil etish hamda ta'lim muassasalari, ayniqsa, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda o'qish madaniyati va mutolaa ko'nikmalarini shakllantirish; ta'lim muassasalarida sinfdan tashqari o'qish uchun tavsiya etilgan o'zbek va chet el adiblarining muntoz va zamonaviy asarlarini tanlab, xrestomatiya adabiyotlari ro'yxatlarini qayta ko'rib chiqish va o'quv jarayoniga mutolaa etilgan asarlar asosida insho yozish tizimini joriy etish, adabiyot to'garaklari faoliyatini moddiy qo'llab-quvvatlash" masalasining ta'kidlab ko'rsatilishi ham bevosita bolalar adabiyoti bilan chambarchas bog'liqdir.

"Bolalar adabiyotidan saboqlar" deb nomlangan ushbu qo'llanma ana shu ehtiyoj tufayli yuzga kelgandir. Undagi materiallarni tartiblashirishda yaqindan yordam bergan Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti gumanitar fanlar fakulteti magistranti **Inobat Madrahimova**, pedagogika va psixologiya fakulteti talabasi **Nargiza Omonova**, boshlang'ich ta'lim fakulteti talabalari **Jumagul Rahimova**, **Umida Nishonboyeva**larga samimiy minnaddorchilik bildiraman.

Muallif

BIRINCHI QISM

BOLALAR ADABIYOTI – FAN SIFATIDA

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanish tarixi va tarqiqiyot tendensiyalari

Reja:

1. Bolalar adabiyoti va uning shakllanish tarixi.
2. Bolalar adabiyotining maqsad va vazifalari.
3. Bolalar adabiyotida adreslilik.
4. Bolalar adabiyotining tarqiqiyot bosqichlari.

Kul Tegin va Bilga Xogon yodnomalari "Kitobi dada Qo'rgut", "Devonu lug'otit-turk", "Qobusnoma" kabi tarixiy-badiiy manbalar o'zbek bolalar adabiyoti boy tarixga ega ekanligidan, uning ilk namunalari "o'zbek" degan atamaning yuzaga kelishidan ko'p zamonlar ilgari allalar, ovutmachoqlar, erkalatmalar, sanamalar, olqishlar, qarag'ishlar, qo'shiqlar, topishmoqlar, magollar, chopchaklar shaklida mavjud bo'lganidan darak beradi. Hatto eramizdan oldin yashab o'tgan Gerodot va Polien kabi grek tarixchilarining O'rta Osiyo hududlarida Shiroq va To'maris haqidagi tarixiy afsonalarning keng tarqalganligiga doir ma'lumotlar bor. Bu esa vatanparvarlik, jasurlik, rostligo'ylik, kelajakka ishonch va e'tiqod, avlod-ajdodlarga sadoqat tuyg'ulari bilan bog'liq farzand tarbiyasi bani bosharning ibtidoiy davrlardan bizga meros bo'lib kelganligiga misol bo'la oladi. Mazkur afsonalar bilan bir qatorda so'nggi davrlarda yaratilgan pandomalar, axloqiy didaktik dostonlar, gissalar, afsona va rivoyatlar o'tgan asrning boshlarida ko'pgina gardosh xalqlarda bo'lgani kabi badiiy adabiyotning maxsus tartibiga yo'g'rilgan bu sohasi bolalar adabiyoti ahlida shakllanishiga asos bo'ldi.

Kichikintoylar adabiyotining shakllanish va rivoji uning adresliliigi (maktabgacha ta'lim yoshidagi, kichik maktab yoshidagi, o'rta va katta yoshdagi hamda o'smir yoshidagi bolalarga mo'ljallab yaratilishi),

tartibaviy g'oyalar ustivorligi, sujetning qiziqariligi (I.Motyashov) talabi bilan bog'liq.

Ko'rinadiki, bolalar adabiyotini umumadabiyotdan farqlab turadigan bir qator o'ziga xosliklar mavjud bo'lib, ular dastavval, ma'rifiylik va tartibaviylikda aks etadi. Zero, bolalar adabiyoti, avvalo, ta'lim va tartibga beradi. Ana shu ta'lim-tartibni go'zal badiiyat qobig'iga jo qila olish esa ijodkorlardan ulkan mahorat talab qiladi va shu boisdan ham barcha qalamkashlar bolalar shoiri yoxud yozuvchisi bo'la olmaydilar.

Ikkinchidan esa, bolalar adabiyotini alohida, maxsus adabiyot sifatida tasnif qilishning o'zi ham nisbatan keyingi yuz yillikda, ya'ni XIX asrning ikkinchi yarmilarida paydo bo'lgan. Ungacha deyarli barcha xalqlar adabiyotlarida, jumladan, o'zbek bolalar adabiyotida ham bolalarga ko'proq umumadabiyotdagi tartibaviy (didaktik) va ta'limiy-ma'rifiy asarlar tavsiya qilingan. Bolalar adabiyoti fan sifatida o'z ob'ektiga adabiyot nazariyasi qonuniyatlari asosida yondashadigan pedagogika, psixologiya, adabiyotshunoslik, mantiq, tilshunoslik fanlari yutuqlariga siyanadi.

O'zbek bolalar adabiyotining ilk qadamlari XX asr boshlarida yaratilgan alifbolar, adabiyot va o'qish kitoblaridan boshlanishini alohida qayd etish joiz. Zero, bolalar adabiyoti, aslini olganda, ma'rifa-parvarlikning farzandidir.

Mumtoz adabiyot an'analari va jahon adabiyotining barakali ta'siri ostida oyoqlangan o'zbek bolalar adabiyotining keyingi rivoji bevosita jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqlikda kechdi. Xususan, XX asr boshlaridagi o'zbek bolalar adabiyoti ijtimoiy-tarixiy muhit tufayli diniy-ma'rifiy g'oyalarning badiiy ifodasi o'laroq yosh avlodni o'qish va bilim olishga da'vat qilish ruhi bilan sug'oritgan bo'lib, kitob, maktab, maorif insonning "ong ko'zi" (Q.Muhammadiy)ni ochib, o'zligini tanishi keng miqyosda targ'ib qilingan edi.

S.Aziziyning "Ustodi avval", Munavvar qorining "Adibi avval", "Adibi soniy", Qori Usmon ibn Abduxoliq Shoshiniyning "Ta'limi avval", A.Avloniyning "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Turkiy guliston yoxud axloq", Hamzaning "Yengil adabiyot", "O'qish kitobi", "Qiroat kitobi", M.Behbudiyning "Kitob at-tif"

("Bolalar uchun kitob"), S.Ayniyning "Qiz bola yoki Xolida", "Tasvib us-sibyon" ("Bolalar tartibiyasi") kabi maktab darsliklariga kiritgan hikoyatlarida ilm-ma'rifatda da'vat, insonning xulq-atvorini yaxshi amallarni bajarishga yo'naltirish, axloqiy poklik, vatandorlik, mehnatsevarlik, halollik, rostgo'ylik, haromdan hazar qilish, nafs qutqalishga berilmaslik bilan bog'liq tuyg'ulariga turki berish yetakchilik qiladi. Tanikli rus yozuvchisi Valentin Rasputinning: "Pushkin emagasi I.Radionovning mungli allasini emas, bugungi estradani tinglab uyg'onganida edi, undan Pushkin emas, Dantes chiqardi" degan qiyoslashi nazarda tutilsa, bolalar adabiyotining tartibaviylikdan iborat yetakchi xususiyati qay darajada dolzarb ahamiyat kasb etishini anglash qiyin kechmaydi.

"Ikkinchi muallim"dagi "Maktabda da'vat" she'rda muallif yosh kitobxonga murojaat qilib, tong otganidan, uyqudan ko'z ochish vaqtli yetganidan xabar beradi, hamma o'z ishini boshladi, siz ham o'z ishingiz - o'qishingizga yuguring, deydi:

Boqdi gunash panjaradan bizlarga,
Yotma deyur barcha o'g'il-qizlarga.

Nolai faryod qilib barcha qush:
Maktabingiz vaqti, — deyur sizlarga.

Boshladi har kim o'z ishin ishlarga
Siz-da turing, maktabingiz izlarga.

Uchdi ari bog'chalara bol uchun,
Buzov turur uyda cho'kib tizlarga.

Siz-da kitoblarni oling shavq ila,
Tez yuguring ilm yo'lin gezlarga.

Nazarimizda, bu kichik she'r XX asr boshlaridagi o'zbek bolalar adabiyotining go'zal namunasi sifatida tilga olishga arzigulikdir. Zero, she'rda muallif yosh kitobxonga murojaat qilishning eng maqbul yo'lini topa olgan: saharda chiqqan quyosh panjaradan mo'ralab, ushlab yolg'an bolakayni o'z nurlari bilan erkalam uyg'otishi, tong